

Релігійні традиції українців у історико-філософському зрізі

В статті висвітлюються актуальні питання шляхів формування українського релігійного світогляду. Звертається увага на особливості праслов'янського релігійного пантеону, в історико-традиційному світлі проаналізовано розвиток та становлення власне сучасної української християнсько-православної традиції.

Актуальність питання. Релігія є своєрідним відображенням світогляду людської спільноти, народу, втіленням в образі божества того як людина сприймає всесвіт і себе у ньому. Релігія наших пращурів (мова не йде про християнство), міфологія, демонологія становлять одне ціле велике культурне надбання, є однією з найважливіших складових українського етносу.

Метою нашого дослідження є розгляд та характеристика праслов'янських релігійних уявлень, раннього християнства на Русі та сучасна українська релігійна традиція.

Ступінь розробленості проблеми. Розвиток української релігійної думки в свій час досліджували Б.Лобовик, В.Кулик, В.Доля, В.Павлюк, Г.Лебединець, О.Онищенко, А.Колодний, В.Танчер, П.Саух, Ю.Калінін, П.Кралюк, В.Фоміченко, А.Єришев, П.Косуха, М.Закович, А.Черній, П.Яроцький, І.Мозговий, В.Бондаренко, О.Сагана, П.Лобазова, В.Климова, А.Гудими, Г.Баканурський, В.Любашенко, В.Пашенко, М.Киришук, В.Лубський, М.Брайчевський, А.Глушак, П.Котляр, П.Гопченко, Ю.Терещенко, В.Щедрін, А.Гудима, М.Бабій, О.Уткін, М.Рибачук, В.Єленський, О.Огнєва, О.Шуба, В.Суярко, С.Плохій, О.Крижанівський. Нові українські релігійні течії й позавіросповідну містику досліджують Л.Филипович, А.Щедрін, В.Янів, І.Мірчук, Д.Ляхович та інші.

Виклад основного матеріалу. З запровадженням християнства Володимиром Великим у 988 році відбувається цікаве явище : християнство і слов'янське язичництво ніби асимілюються, культи християнських святих і слов'янських ідолів зливаються, і під іменем того чи іншого православного мученика українці продовжують послідовно, а з часом і підсвідомо поклонятись своєму споконвічному кумиру, «старые понятия прилаживались къ новымъ... на христiанскіе праздники переносились языческіе обряди, на христiанскіе обряди – языческія представленія...»[1: 534]. Сам процес запровадження християнства відбувався далеко не безболісно, давньоруський народ не бажав відмовлятися від поклоніння своїм богам, коріння культу яких сягає глибин перебування на споконвічних українських землях легендарних аріїв. Розпочинається боротьба з поганством, нищення язичницьких святинь. Боротьба ця тривала не одне століття. Відомі випадки замахів на християнських проповідників і їх загибелі. Нерідко вибухали повстання, які очолювали давньоруські жерці – волхви. Люди не бажали відмовлятися від вірування своїх пращурів. У східних слов'ян до запровадження християнства, як державної релігії був поширений культ предків, значне місце займала первісна магія, існував культ природи. Ярила

– бога весни і родючості, Перуна – бога дощу, грому і блискавки. Після прийняття християнства деякі риси Перуна було перенесено на Іллю Пророка і Юрія Побідоносця, свято зимового сонцестояння перетворилося на Різдво Христове, свято врожаю – на „спасові дні”. Часто християнські святині зводилися на місці колишніх язичницьких капищ.

Нині, минуло тисячоліття після прийняття Володимиром епохального рішення, християнське православ'я є офіційною релігією в Українській державі, проте українці продовжують відзначати споконвічні народні свята, шанувати звичаї, часто не усвідомлюючи, що ті чи інші обряди, що як правило здійснюються під час християнського свята (випікання паски, українські писанки тощо) не мають ніякого відношення до християнської релігії. Весільний коровай, етап заручин, забобон вітатися, чи передавати якусь річ через поріг – ми продовжуємо дотримуватись споконвічних звичаїв.

Коротко звернімося до самої суті виникнення релігії, як соціального явища, в історичному контексті.

Спочатку у наших пращурів були уявлення про духів, що живуть у неживих речах (фетишизм - «зачарована річ»); потім духи переходять у живу природу (тотемізм – «його рід»), після чого з'являється анімізм (дух, душа) і лише після цього формується уявлення про богів, тобто на зміну первісним релігіям виникає явище політеїзму. Формується політеїзм в період руйнування первісного суспільства, як ідеологічне відображення родоплемінних союзів, починає складатися інститут жерців. На останніх ступенях свого розвитку політеїзм виходить на рівень генотеїзму – визначення серед багатьох богів одного, головного, якій владарює над іншими. Особливою формою політеїзму є катенотеїзм. В катенотеїзмі визнається існування багатьох богів, але кожна місцевість, плем'я шанують "по одному богу", який вважається покровителем, захисником цього племені. Є думка, що катенотеїзм існував в Київській Русі до введення християнства. На зміну політеїзму приходить монотеїзм (єдинобожжя). Монотеїстичний бог відрізняється від своїх попередників тільки тим, що він один.¹

Власне прото і праукраїнська релігія і міфологія являють собою складне сплетіння споконвічних релігійних і світоглядних уявлень усіх племен, народів і держав, що існували на теренах сучасної Української держави, і принесли, створили та частково залишили частку своїх вірувань, уявлень про природу, про навколишній світ і себе у цьому світі. Тому варто звернутися до найдавніших релігійних вірувань, які існували на нашій землі.

Степові простори та південні, суміжні з ними лісостепові райони Східної Європи спочатку були периферією індоєвропейського етногенезу, але починаючи з неоліту значна частина відповідного населення вже мешкала на степо-лісостеповому порубіжжі, де поширюються пам'ятки середньостогівсько-хвалинської культурної спільноти, давньоямної культури тощо. На півдні та південному заході давньоіндоєвропейські скотарські племена були сусідами носіїв давньоземлеробських енеолітичних культур мальованої кераміки, які у V – IV тис. до н.е. займали значні території від Середнього Подунав'я та Середнього Подніпров'я до Єгипту та Західного Індостану.

Витоки релігійно-міфологічних уявлень носіїв європейських культур мальованої кераміки, зокрема трипільської, слід шукати в давньоземлеробських неолітичних суспільствах Малої Азії, зокрема в

¹ До монотеїстичних релігій належать іудаїзм, християнство, іслам та сикхізм. Релігії політеїстичні – всі національні і одна світова – буддизм.

культурах Четал-Гуюка та Хаджілара. Тут, як і багатьох інших суспільствах неолітичного типу, засвідчується вшанування жіночого божества родючості. Образ жінки-родительниці утворював навколо себе широке асоціативне поле і однаковою мірою пов'язувався з ідеями відтворення родового колективу та всього живого – природи, культурних рослин, свійських тварин тощо. Тому він стає центральним в усій системі релігійно-міфологічних уявлень давньоземлеробських суспільств Передньоазіатсько-Східносередземноморського регіону та областей Південно-Східної Європи включно з Лісостеповою Правобережною Україною[2: 55]. Племена трипільської культури особливо вшановували Богиню-Матір, яка символізувала родючість і від якої залежало життя усього сушого, також був поширений культ божество грому, сонця, неба, вітру тощо. Існував культ богів-покровителів – вогню та бика – символів сонця та чоловічої сили. Культові ритуали супроводжувалися своєрідною системою магічних обрядів і символіки. Ця культова практика трипільців знайшла своє втілення у антропоморфній та зооморфній пластиці, головне місце в якій належить різноманітним глиняним жіночим статуеткам[2: 65].

Космогонічно-релігійні уявлення трипільців присутні у орнаменті побутового і ритуального посуду, де особлива увага приділяється темі дощу, що набрав символічного вигляду молока Богині. Одним з найпоширеніших знаків на трипільській кераміці є орнаментальний мотив змій. Змії зображуються на глиняних жіночих статуетках, на посуді – так звані «трипільські спіралі» або «меандри». Часто тема дощу і мотив змій, вужа взаємопов'язані. У багатьох народів існував подібний культ змій як охоронця роду, дому, сім'ї і всього найціннішого. Пізніше культ вужа зустрічається у греків, сербів, литовців, болгар, білорусів, українців. На трипільських жіночих скульптурах він – оберег живота, що виношує плід. Другим значенням «трипільської спіралі» вважається вічність життя, безперервний біг сонця (спіраль, зображена навколо посуду, не має ні початку ні кінця). Ідея руху сонця по небу виразно простежується у тих спіралях, де на закрутах зображені сонячні знаки: коло з хрестами посередині. Напрямок такої спіралі іде знизу вгору, зліва направо, як і напрямок руху сонця[3: 222-223; 2: 65].

Священним місцем у трипільських житлах була піч, біля якої знаходилися вівтарі прямокутної або хрестоподібної форми. Біля печей на спеціальних підвищеннях знаходилися глиняні культові статуетки, ритуальні чаші, посудини для зерна[2: 65].

Міфологія давніх землеробів кола культур мальованої кераміки ґрунтується на парадигмі священного шлюбу Богині Матері-Землі з небесним Богом-Биком та її періодичного викрадення Драконом-Змієм підземного світу. Ця міфологема, відбиваючи річний природно-господарчий цикл, відома за символічними зображеннями на кераміці, зокрема трипільській.

Інша міфологема була тлом світогляду давньоіндоєвропейських скотарів, в уявленні яких нормальне функціонування космосу забезпечується не священним шлюбом, а битвою та перемогою войовничого бога Громовержця над його земноводним антиподом – Драконом-Змієм. Розселення індоєвропейських скотарських племен в землеробських областях Південно-Східної Європи, що супроводжувалося підкоренням та асиміляцією місцевої людності, приводило до синкретизації відповідних світоглядних стереотипів та пантеонів при тому, що «вищий світ» опановувався богами племен-переможців. Уявлення останніх ставали, як правило, своєрідним концептуальним каркасом формування нової системи поглядів.

Першим народом на теренах України, що мав свою, власну, як вони самі себе називали, а не дану іншими народами, назву, були кіммерійці. В. Петров та Н. Полянська-Василенко вважають, що кіммерійці заселили південь України, прийшовши не з Азії, а з Наддніпрянщини і їхня культура успадкована від пізньотрипільської з переорієнтацією на табунне скотарство[2: 16].

Пантеон скіфських божеств очолювали Табіті, Папай і Апі. Верховною богинею у скіфському пантеоні була Табіті (Геродот обоженював її з грецькою богинею Гастією) – символ жіночого народжуючого початку у природі, божество світла і вогню. Вшановували скіфи бога Папая, якого вважали своїм прабатьком і чоловіком богині Апі, що уособлювала стихії землі і води. Шлюб Папая і Апі – союз неба і землі, витoki усього живого. Богинею життя і смерті була Аргімпаса, богом-охоронцем худоби – Гойтосир, божество із функціями захисту – Геракл (частково злитий з образом грецького міфологічного героя). Особливе шанувальне місце у скіфському пантеоні належало богу війни – Аресу, з усіх божеств тільки йому споруджували святилища, Аресу здійснювалися жертвоприношення – тварин і людей, з кривавою ритуальною церемонією вбивства. До полонених і військових ворогів скіфи ставилися з особливою жорстокістю, знімаючи скальпи, споживаючи кров убитого ворога і.т.д [2: 68-69].

Ось як, у переказі Геродота, скіфи пояснювали своє походження : у скіфській Землі від Зевса й дочки ріки Борисфен народилась перша людина Таргітай. У Таргітай народилося три сини : Ліпоксай, Арпоксай і молодший Колаксай. Що в перекладі з іранської означає Ліпоксай – Гора-цар, Арпоксай – Вода-цар, Колаксай – Сонце-цар, тобто володарі трьох основних сфер – землі, води і неба. Невдовзі на землю впали золоті предмети : плуг, ярмо, сокира та чаша. Лише наймолодшому з братів вдалося заволодіти небесними дарами. А його братам це не вдалося, бо при їх наближенні золото розжарювалось, і до нього не можна доторкнутись. Царський трон успадкував Колаксай, оскільки він зміг взяти до рук ті предмети, що символізували верховну владу над племенами землеробів та скотарів. Від Ліпоксай пішли ті скіфи, що називалися авхатами, від Арпоксай – катіари, а від молодшого брата – царські скіфи – паралати [4: 141; 2: 71-72].

Геродот описав ритуал скіфського побратимства, клятвено освяченого договору про дружбу : у посуд з вином додавали кров учасників договору, занурювали туди акінак, стріли, сокиру і дротик; тривалий час молилися, після чого випивали вино ті хто братався і найповажніші з присутніх. Існував ритуал куріння коноплі, що був своєрідною формою шаманства. Ховали померлих у скорченому вигляді під курганами, характерним є поминальний обряд «тризни», що справлявся на могилі померлого. У скіфській мові не було звука «ф», у сучасній українській мові майже всі слова, що мають цей звук – іншомовного походження, фрикативний звук г (лат. h або грец. γ) був у скіфській мові і є сьогодні в українській мові, чим відрізняє ці мови від російської. Ареал поширення цього звуку збігається з ареалом скіфської топоніміки та археології – це басейни Дону, Дніпра, Дністра, Південного Бугу. За межами України така вимова г зберігається в деяких районах Чехії, Словачії, в Ростовській області Росії [3: 17, 19-20 ; 2: 70]. Надзвичайно цінними у художньому і історичному значенні є золоті скарби скіфів – знахідки з курганів Товстої Могили, Солоха, Куль-Оба і ін. Цікаві самі історії знаходження цих скарбів. Так, навесні 1830 року було вирішено переселити 108 родин відставних матросів із Севастополя до Керчі, тоді ще незначного містечка, розташованого на місці колишньої столиці Боспорського царства – стародавнього Пантікапея. Для спорудження будинків місцеві урядовці наказали брати камінь з великого

кургану, що мав назву Куль-Оба (татар. «горб попелу»), і нікого на той час особливо не цікавив. Градоначальник Керчі – Іван Олександрович Стемпковський доручив стежити за цими роботами доглядачеві керченських соляних озер і промислів Павлу Дюбрюксу, емігранту з Франції, пристрасному колекціонеру старожитностей, археологу-аматору, справжнє ім'я якого – Поль дю Брюкс. Ось тоді, таким чином були відкриті безцінні за своїм історичним та художнім значенням скіфські золоті скарби. Золота пектораль була знайдена в 1971 році, вага її 1150 грам, діаметр 30,6 см., золото 958 проби. Пектораль мала культове призначення, композиція її відбиває космогонічні уявлення скіфів, пов'язані з концепцією трьох сфер світобудови, втілених у трьох поясах витвору – сфера надр землі, астрально-космічна сфера, та атмосфера, населена тваринами і людьми [5: 166].

На зміну скіфам на українські простори приходять племена сарматів. Вірування сарматів дуже подібні до скіфських, Головним у сарматів був культ сонця та культ Великої Богині-Матері – Астарті, покровительки коней, був також культ бога війни, уособлений у мечі. Спостерігаються чинники поклоніння неживим предметам та наділення їх душею, віра в чарівну силу каміння тощо. Сармати вірили у потойбічне життя, велике значення у них мав культ мертвих. Під впливом сарматської культури у слов'ян змінюється тип поховань і поховальний ритуал. Небіжчиків ховають у ґрунтових ямах з орієнтацією на північ і південь. У поховальному ритуалі передаються жертвоприношення і тризна. Як і скіфи, сармати наділяли особливою магічною силою дзеркало, звичай розбивання дзеркала перед похованням померлого є відлунням уявлень-протиставлень : дзеркало – вмістилище душі – розбите дзеркало – смерть. У наші часи існує звичай завішувати дзеркала у будинку де лежить небіжчик , та віра в те, що розбите дзеркало віщує нещастя[2: 72-73].

У релігійну систему прадавніх слов'ян увійшло також багато елементів вірувань фракійських племен, що у I тис. до н.е. заселяли північно-західну частину України (Галичина, Поділля, Південна Волинь). Це культ фракійської богині місяця та ловецтва Мендіди (Артеміди), у слов'янському пантеоні відомій як Дана, Діванна. Спільні релігійні витоки мають фракійський бог війни Арест і слов'янський Яр, (Ярий, Ярун, Ярило, Яровий). Богиня Лада має фракійське походження (тотожна грецькій Афродиті), фракійські жриці сонця – Сивіли, у слов'ян звалися Вилами [2: 74-75].

Тлом праслов'янської релігійно-міфологічної картини світу стає класичне індоєвропейське трищаблеве моделювання світу богів, суспільства та космосу, при тому, що на кожному з рівнів боги розміщуються за правилами бінарних опозицій та співвідносяться між собою за законами асоціативної логіки первісної свідомості.

Праслов'янський пантеон пізньопервісної доби, часів тшинецько-комарівської та, значною мірою, білогрудівської спільнот мав приблизно такий вигляд: вищий, небесний світ очолювали Сварог та Стрибог. Вони асоціювалися з жрецьким прошарком та священними «царями-жерцями» й відповідали за юридично-магічні аспекти космічного буття. Сварог пов'язувався з спокійним, ясным, доброзичливим до людей станом неба, а Стрибог, навпаки, був персоніфікацією грізної, темної сили, що могла обернутись як на благо, так і на зло.

На рівні середнього світу, що охоплював простір між небом та землею, діють вже їхні «сини», що конкретизують і реалізують окремі «батьківські» функції. Насамперед це Дажбог – «Цар-Сонце», син ясного неба Сварога, та Перун, бог грози і блискавки, син темного, захмареного неба – Стрибога. Перший відповідає за мирну, упорядковану, адміністративно-організовану

працю, передусім – хліборобство та суспільний порядок, а інший – бог війни та перемоги.

На цьому самому рівні буття мав діяти Вогонь-Сварожич, найімовірніше – бог ремісників. Тут були й богині, наприклад образ Лади, пов'язаний з відтворенням життєдайних сил природи та людини, мали існувати також боги місяця, вітру, зірок і ін. Існував численний перелік німф-берегинь та мавок-дріад.

Головними постатями нижнього, підземного світу уявляються такі персонажі, як Велес-Змій, суперник Перуна, дуже подібний до Дракона-Змія енеолітичних землеробів, ймовірно до цього пантеону мала належати й Мати Сира-Земля (можливо Мокоша Володимирового пантеону). І найголовніший персонаж підземного світу – Род – своєрідна трансформація великого небесного бога трипільської доби [2: 56]. У своїй пізнішій трансформації, Опікун Дерева життя – Род вважається першобогом, зачинателем усього живого, «Господарем Світу» (за Б. Рибаківим). Род є творцем Вирію (тотожному античному олімпу, християнському раю), відає долями богів. На думку Рибаків культу Рода сформувався за доби бронзи, в часи повного розквіту патріархату [6: 46]. Маючи дуже глибокі корені, культ РОДА в ранньослов'янські часи набирає ще більшого значення, Б. Рибаків вважає, що «єдиним Богом у небесах» для східних слов'ян був Род. Цей бог мав здатність перетворюватись в сокола.

Род зображувався чотириликим у вигляді фалічного ідола, що є символом творчості чоловічої сили (існують думки, що Збруцька статуя є втіленням саме Рода). Свято Рода відзначали в перший день Різдва, у жертву йому приносили хліб-коровай, число дев'ять освячене Родом. Культ чоловічого божества – Рода, панував досить довго і продовжував існувати в період Київської Русі, незважаючи на введений Володимиром культ Перуна, а потім і Христа [7: 423].²

Статуя старослов'янського бога (Святовида, Світовида чи Рода) була знайдена в 1848 році у р. Збручі (притока Дністра) біля с. Личківці (тепер Гусятинського району Тернопільської області). Цей рідкісний зразок язичницького культу давніх слов'ян являє собою чотиригранний стовп сірого вапняку заввишки 267 см з трьома ярусами рельєфних зображень. За сучасними уявленнями, три горизонтальні яруси зображень символізують світосприйняття тогочасної людини, яка поділяла всесвіт на небо – світ богів (дослідники знаходять на ідолі жінок – богинь родючості та войовничого Перуна), землею, населену людьми, та підземне царство (місце перебування злих сил). У низу статуї – трійця богів, яка символізує три світи :небо – світ Прав, землю – світ Яв, і потойбічне – світ Нав. Вище них висічені зображення чотирьох богів. Дослідники вважають, що на лицевій стороні кумира зображена богиня плодючості Мокоша з рогом достатку у руці; богиня з чашею – Лада; бог війни з мечем і конем – Перун; і безіменний бог без символів – на тильній стороні кумира. Існує думка, що бог без символів – це Дажбог Над ними – чотириликий Світовид – бог природи, бог-життєдавець Род [7: 186]. Культ бога Рода був широко розповсюдженим у слов'янських народів. «Святовид был наивысший бог вандалов с четырьмя головами или лицами».³

² З іменем Рода пов'язується й назва стародавнього міста Родня, яке у VII – VIII ст. було культовим племенним центром всемогутнього божества. Це місце вважається найдавнішим у вшануванні Рода серед слов'янства. З приходом на Русь багатобожжя, а також в епоху двовір'я Род стає покровителем сім'ї, родини.

³ Кранций и Аркиель, средневековые историки., В. Н. Татищев, т. 4. ч. 2. прим. Гл. 6, – НИЦ Ладомир, 1995.

мал.1 Статуя божества Рода. Київ, 2003 р. (фото автора)

Кам'яний ідол з 1851 року зберігається в Краківському археологічному музеї, копії ідола (у натуральну величину) є в історичних музеях в Москві та Києві.

Прокопій Кесарійський (бл. 500 – після 562 рр.) : Цими племенами, склавенами і антами, не править один чоловік, а здавна (вони) живуть у народовладді (демократії), й тому у них щастя й нещастя вважаються спільною справою... Вони вважають, що один лише Бог, творець блискавок, є володарем над усіма, і йому приносять в жертву волів і здійснюють інші священні обряди. Долі вони не знають і взагалі не визнають, що вона по відношенню до людей має будь-яку силу, і коли їм ось-ось загрожує смерть, чи в хворобі, чи на війні, то вони дають обіцянку, якщо врятуються, відразу й принести Богу пожертву за свою душу; уникнувши смерті вони й приносять у пожертву обіцяне і вважають, що порятунок ними куплено ціною цієї пожертви. Вони шанують ріки і німф, і всілякі інші божества, проносять пожертви усім їм і за допомогою цих пожертв ворожать [2: 326].

Наші пращури мали свої священні гаї, які заміняли їм храми, служителів культу богів – жерців-волхвів, для вшанування і відправлення культу того чи іншого бога споруджувалися капища – назва походить від давньо – слов'янського кап, кіп – культова споруда дохристиянського періоду. Капища здебільшого являли собою двоскатний дашок на стовпах, що споруджувалися над ідолами.

Одне з найдавніших капищ було відкрите в 6 км від Новгороду. На пагорбі під назвою Перинь, біля витоків р. Волхова з озера Ільмень. На цьому місці в X столітті знаходилася язичницьке капище Перуна – верховного бога балто – слов'янського пантеону. Розкопки проводилися в 1951 – 53 рр. Було відкрите святилище у вигляді правильного кола, діаметром 21 м, в центрі якого стояв дерев'яний ідол Перуна (збереглася основа стовпа діаметром 65 см). По периметру кола йшов кільцеподібний рів з дугоподібними виступами, які слугували місцем для кострищ. В одному з них, очевидно підтримувався вічний вогонь.

В плані святилище мало форму вісьмипелюсткової квітки. Поруч був відкритий ритуальний майданчик, обмежений ровом. Розкопки підтвердили свідцтво Новгородського літопису, згідно якого в 988 році, під час введення християнства, ідол Перуна був зрубаний і скинутий у Волхов.

Одночасно з цим перекопали костри ще і засипали рів. В результаті аналізу розкопок на Перині експедицією А. В. Арціховського, якими керував В. В. Седов, академік Б. А. Рибakov вказує на так званий «польський слід». Мова йде про те, що згідно археологічним відомостям, капищу Перуна (980 – 988 років) передували три святилища, побудованих по одній системі. І в тому чи іншому вигляді капище уже існувало не менше двох століть до того моменту, як Добриня Малкович встановив там ідол Громовика. Рибakov доводить зв'язок перинського архаїчного комплексу з культом рожаниць (Лади і Лелі) і Ящера (Волхва, Волхова) Цей «новгородський пантеон» повторює польську схему, відому за матеріалами 1420 рр., пов'язаними з величезним святищем в Ченскоховському окрузі Польщі [8: 255-257].

Епоха Київської Русі – період коли співвзаємодіяли розвинуті демоністичні уявлення і сформоване політеїстичне язичництво. Давньоруський пантеон богів відзначається складними і багаточисельним переплетінням уявлень про світобудову, природу і людину. Спробуємо дати характеристику основним божествам киеворуського пантеону і розібратися у властивостях, що їм приписувалися:

Білобог – творець землі, води, світла, батько Перуна. В українському православ'ї Білобог трансформувався в образі святого Георгія, який є втіленням перемого сонця над п'їтьмою, захисником від злих сил [2: 75-76].

Рожаниці – богині дітонародження, жіночої долі, а заразом і долі новонародженої дитини. Покровителькою рожаниць вважалася богиня родючості Діванна. Спочатку рожаниць було дві, згодом – три, пізніше стало сім, що відповідає дням тижня. Свято рожаниць і Рода відзначалося у тріаді свят бога урожаю Спаса [7: 424]. Рожаниці ототожнювалися з найважливішими зоряними орієнтирами – Великою та Малою Ведмедицями. [6 : 46].

Берегині – богині добра, захисту людини, малих дітей від хвороб та злих сил. Берегиня – оберіг непорушної вірності подружжя, символом берегині є родинне багаття, біля якого людина знаходить мир, спокій, любов і високу мораль. Зображення берегинь часто можна побачити на вишиванках та писанках. Ім'я берегинь (у формі множини) неодноразово згадується у писемних джерелах XI – XV ст., зокрема у «Слові про ідолів» (XII ст.). Пам'ятка повідомляє про те, що спочатку слов'яни поклонялися Роду і Рожаницям, і лише потім з'являється культ Перуна, а ще раніше основні культи були упирів і берегинь. Давнє слово «брег» («берег») має значення – «гора», тому назва «берегині» могла використовуватися у розумінні гірських духів – горинь, а також водяних – дів. За народними віруваннями, русалки живуть не лише біля річок , а і в горах, а подібні до них мавки живуть біля вершин гір; чехи називають високі гори babigory, babie gory [7: 25].

Перун – бог блискавки та грому, за своїми функціями тотожний грецькому Зевсу і римському Юпітеру. Свято Перуна відмічалось щочетверга [6: 41]. За свідченням літописів, зображенням Перуна надавався людський вигляд, до срібної голови і золотих вус додавалися залізні ноги, очі з дорогоцінного каміння. В руці ідол тримав кам'яну стрілу-блискавку. В Новгороді, навколо статуї бога день і ніч горіли вісім вогнищ, жерці під страхом смерті повинні були слідкувати щоб вогонь не погас. Перун вважається також покровителем землеробства, від нього залежав врожай, оскільки саме він посилав на землю дощі. 136 На початку XX ст. в районі дніпровських порогів, там де за переказом вплив скинутий ідол, був знайдений так званий Перунів дуб – священне дерево слов'ян-язичників з вбитими в нього щелепами кабана. [9: 136, 141].

Хорс⁴ і Дажбог уособлювали сонце, але різнилися за походженням. Дажбог – слов'янське божество, Хорс – іранське, що увійшло до слов'янського язичницького пантеону, очевидно, від сіверян, які зазнали помітного впливу іраномовного населення.

Дажбог бог сонця, світла і добра. За Рибаківим, спочатку трактувався як бог лісів, гаїв, садів тощо. Зображувався у вигляді антропоморфного сонця. З давніх часів сонцеликий образ Дажбога зображувався на вітрилах руських кораблів. [6: 21].

Споріднений з Хорсом Сімаргл – бог землі, підземного царства, бог вогню.

Стрибог – слов'янський бог вітрів, уявлявся як неврівноважений літун у широченних шароварах з бородою та батоном, яким він поганяє своїх вітрів. Згідно з повір'ям – його подих – це вітер. [6: 50].

Мокоша – жіноче божество родючості й домашнього господарства, своїм походження, можливо, пов'язане з фінськими племенами давньоукраїнська богиня родючості, жіночого рукоділля, мистецтв і води. Кожна п'ятниця у наших пращурів була днем Макоші. Ім'я богині Б. Рибаків трактує як словосполучення «мати врожаю» – мо – мати, кош – кошівниця для зерна. [10: 2; 6: 38].

Волос (Велес, Власій, Вилас, Влас, Улаз) – бог тваринництва, опікун волхвів, ясновидців. На думку Б. Рибаків, культ цього бога походить з неолітичних часів, коли це божество ототожнювали з ведмедем, і лише пізніше Волос-Ведмідь стає богом худоби. Ідол Волоса знаходився у Києві, в торгово-ремісничому районі – на Подолі, поблизу річки Почайни. Про це ми дізнаємося з «Життя Володимира». Волос шанувався як покровитель торгівлі і скотарства. Воїни-дружинники бачили в Волосі покровителя пісенної творчості, музики і співів. З Волосом пов'язане сузір'я Плеяд (Волосожари). І. І. Срезневський трактував Волоса як своєрідного Давньоруського Аполлона, оскільки Аполлон у греків теж був богом мистецтв. [6: 18; 7: 51; 9 :136].

Лада – богиня весни, свято Лади наставало тоді, коли починав танути сніг, і тривало до початку весняних робіт. Зображувалася богиня здебільшого у вишивці верхи на коні разом із своєю донькою Лелею та з пучечком червоної калини в руці. У жертву Ладі приносили білого півня [6: 32; 2: 75].

Радогост (Радегост, Радегаст) – бог торгівлі та мореплавства у західних праукраїнських племен. У племен бодричів – верховний бог сонця та родючості. Зображувався в шоломі й кольчужі, з віщою птицею на голові та намальованою головою бика на грудях [6: 45-46].

Святибог – бог лісів, син Дажбога. Священний ліс і капище Святибога знаходилися під Києвом, у 1008 р. за веління православної церкви капище було спалено [6: 48].

Числобог – бог лічби. Зображувався сивоголовим мудрецем з півмісяцем на грудях, що вказувало на його зв'язок з астрономією [6: 51].

Чорнобог – бог зла, ворог Вирію, людей і світла. Заступник усіх злих сил, володар підземного царства мертвих. За повір'ям перетворюється на чорного лебедя та постійно воює з Білобогом. [6: 51].

Ярило – бог весняних робіт, плотської любові і пристрастей. Заступник сівачів і всіх, хто встає рано, до сходу сонця. Травень (ярець) – місяць Ярила. Зображали його молодим у білому полотняному одязі, на білому коні, босим. На голові – вінок квітів як символ вічності і неба. У лівій руці – пучечок колосків – знак життя і щастя, доброго врожаю і благополуччя, у

⁴ Ім'я Хорс, найімовірніше, походить від персидського слова «корш» (коршид) – сонце.

правій руці – мертва людська голова – нагадування про те, що кожного чекає смерть. На грудях Ярило, за повір'ям, мав зображення бика. [6: 53].

Крім цих богів існував культ богів Дива, Місяця, Зорі, Прії, Сіви, Коляди, Сварожича, Плуга, Полеля, Яра, Тура [10: 15-16].

Розкопки Київської археологічної експедиції Інституту археології АН УРСР в 1975 р. виявили в центральній частині «міста Володимира» залишки давньоруського святилища. В плані це була прямокутна споруда розміром 7×1,75 м., з шістьма заокругленими симетричними виступами по два з кожного боку будівлі. Скоріше за все на цих виступах і стояли шість ідолів, розпочинаючи від Перуна і закінчуючи Макошою. На південь від пантеону було досліджене велике чашоподібне заглиблення в землі із значною кількістю вугілля, попелу і кісток тварин. Це був жертovníк, на якому колись палало величезне вогнище [9: 140].

Одне з найцікавіших українських обрядових дійств, що має глибоке символічне значення – свято Івана Купала, відзначається за старим стилем 24 червня, за новим – 7 липня.

Купайло (Купало, Купала, Купалбог) – бог молодості, шлюбу, краси, праслов'янський бог шлюбу і земних плодів, давньоруський бог родючості, врожайного літа, лікарських рослин та добробуту. За іншою версією Купала – божество жіночого роду, богиня материнства, шлюбу, плодючості, тотожна фрігійській Кибелі. Ця думка підтверджується обрядовими іграми, на яких богиня уособлювалась в дереві, березі чи тополі, про що йдеться в українських піснях [7: 260- 261; 2: 135; 6: 31 ; 12: 6].

Поклоніння Купалові досить докладно описується у «Стоглаві» (1551), у Густинському літописі (1670). Про бога Купала йдеться у «Велесовій книзі»: «...Коли Купало прийде у вінку, що покладений на голові його, сплетений із віття зеленого, і квітів, і плодів...», «Се бо Купало прийшов до нас і говорив нам, що повинні стати горді і чисті тілами і душами нашими...» [7: 261].

У пору літнього сонцевороту, коли сонце у небі найвище, наші предки відзначали свято Купала – великий шлюб бога літнього розквіту вогню-сонця Семиярила з життєдайною богинею води Даною. Вірили також, що в Іванів день богиня Сонце виїжджає назустріч своєму судженому Місяцю, танцює і розсипається по небу яскравим промінням. У святкову ніч бог Купало благословляє зрілість усього суцього, а серця молодих і юних скріплює любов'ю. На цьому святі Земля-Мати має найбільшу цілющу силу, яку віддає усім, а вогонь і вода – велику життєдайну, всеочишувальну і цілющу силу [7: 260-261]. Всесвітня гармонія фізично символізувалась в образі пошлюблення вогнесвітла з водою. Цей символ здійснювався в день Купала і був праобразом статевого злиття на землі [2: 71]. Перед Купальським святом плодюча енергія Сонця і Землі досягає найвищої точки, а далі йде на спад [2: 135].

У Купальську ніч бог Перун запалює на папороті Квітку щастя, а в лісі можна зустрітися з добрими духами [7: 261]. Земля відає велику цілющу силу травам, які потрібно було збирати до сходу сонця. Перед початком збирання приносили жертву землі – клали хліб-сіль або монету як плату за щедрість, за цілюще зілля [2: 135].

У християнські часи споконвічне свято замінюється святом Різдва Святого Пророка Предтечі і Хрестителя Господнього Івана, до якого згодом стали додавати народне прізвисько: Іван Купало [7: 261; 12: 179].

Свято Івана Купала відзначалося масовими ігрищами, поклонінням вогню і воді, до святкового ритуалу входило: запалення живого вогню (від тертя дерева об дерево), плетіння дівчатами вінків і киданням їх у воду, хлопці у той вечір могли кинути зілля на стежку, що в'ється від воріт

коханої серед нього – білу лілею, як знак особливої шани і чистоти, або ж перевити вербу біля дому дівчини червоною стрічкою «аби знала, що тулиться до цього двору чиясь люба», могли і віхоть соломи на таку вербу покласти «щоб дуже не пишалася, не гонорилася». Стрибали через вогонь («очищення»), прикрашали худобу вінками і дзвіночками, спалювали опудало Мари (смерті), одягали маски з метою «обманути злих духів», запалювали колесо, що символізувало поворот сонця на зиму [13: 146; 7: 261; 6: 31-32].

Головними атрибутами свята є Купало і Мара (Марена), що в різних місцевостях України готуються по-різному. Так, на Поділлі й Волині дівчата роблять «Купало» з гілок верби; для цього вони беруть гілку, квітчають її квітами й вінками, а потім ходять навколо такого «Купала» і співають пісні. Чоловіки і жінки у співах участі не беруть. За якийсь час, коли вже дівчата «Купалом» натішаються, хлопці накидаються на «Купала», обривають з нього вінки, а саму гілку кидають у воду. Розкладають вогнище, і коли воно розгориться, стрибають через нього усі присутні. Подібні до Купала свята існували в багатьох народів: фінів, германців, угорців, литовців і ін. [2: 71].

«Мара» (Марена) – гілка чорноклену або вишні, дівчата беруться за руки і ходять навколо неї співаючи. В українській міфології Мара (Марена) – богиня зла, темної ночі, страшних сновидінь, привидів, хвороб (мору), смерті. За давньоруською легендою, Мара – дочка Чорнобога, сіє на землі чвари, неправду, недуги. Разом із Змієм є матір'ю 13 доньок-хвороб, яких пустила по світу (Вогневицю, Глуханню, Карпушу та ін.). Згідно з повір'ям, вічно ганяється за богинею неба Колядою, намагаючись перешкодити народженню нового Сонця та встановити вічну ніч. Давні українці щовесни робили опудала Мари, які спалювали або топили у воді [12: 182-183; 6: 37].

Відроджена давньоукраїнська релігійна конфесія, яку реставрував на основі давньоруської язичницької релігії етнограф Лев Силенко (США) має специфічну назву Рун-віра. Вона покликана відродити і утвердити національну віру українців, що була насильно замінена у 988 р. на християнську релігію. Мета рун-віри – прищепити віруючим національну гідність, шану і любов до України, її природи, культури, мови і історії. За вченням Силенка, рун-віра – це «віра в єдиного господа на ім'я Дажбог» [6: 46].

Висновки. Сучасна українська християнська традиція має в собі надбання наших пращурів-прасловян, міфологія українців так само багата і різноманітна як і антична міфологія. Як зазначалось вище, культ язичницьких ідолів с часу прийняття Володимиром Великим епохального рішення, зливається з культом християнських богів. Асиміюється Оранта и Божя Матір, уявлення про Перуна, Дажбога, Рода зливаються с культом християнських святих. Якщо врахувати, що до складу Київської Русі входили різні етнічні та етнорасові вкраплення, ми можемо уявити і їх внесок в формування сучасного українського християнського культу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Грушевський М. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя [Текст] / М. Грушевський. - К. : Наук. думка, 1991. - 560 с.
2. Історія релігії в Україні: У 10 т./ Укр.асоц. релігієзнавців відділення релігієзнавства ін-ту філос. ім. Г.Сковороди НАН України; Укр. центр духовної культури; Ред. кол.: А. Колодний (голова). - К.: Укр.

- центр духовної культури. - 1997- Т. 1: Дохристиянські вірування ; Прийняття християнства ; / За ред. Б.Лобовика. - 1996. - 383 с.
3. Лозко Г. Українське народознавство / Галина Лозкою. – К.: Зодіак-ЕКО, 1995. – 368 с
 4. История СССР.- Т. 1.- Киев: Наук. думка, 1981.- 496 с.
 5. Мозолевський, Б.М. Скіфський степ / Борис Мозолевський; вступ. сл. Г. Шоніна. - К.: Темпора, 2005. - 192 с
 6. Плачинда Сергій. Словник давньоукраїнської міфології [Текст] / С. П. Плачинда. - К. : Український письменник, 1993. - 63 с.
 7. Войнович В.М. Українська міфологія /В.М. Войнович. – К.: Либідь , 2002.–664 с
 8. Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси / Рыбаков Б.А. - М., Наука. 1987г. - 784 с
 9. Котляр Н. Ф. Древняя Русь и Киев в летописных преданиях и легендах. / Котляр Н. - Киев. Наукова думка. 1986., 160 с.
 10. Толочко П. П., Толочко О. П. Від язичництва до християнства. // Історія України. – 2000. – №40.
 11. Ковальчук О.В. Українське народознавство / Ковальчук О.В. - К.:Освіта, 1992.- испр. и перераб. / Гл. ред. М.Д. Аксенова. - М.: Аванта, 1999.- 704с.
 12. Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис: У 2 т. — К.: Оберіг, 1991. — Т. 1. — 450 с
 13. Маковій Г. Затоптаний цвіт: Народознавчі оповідки / Галина Маковій – К.: Укр. письменник, 1993. – 205 с

Религиозные традиции украинцев в историко-философском срезе

В статье рассматриваются актуальные вопросы путей формирования украинского религиозного мировоззрения. Обращается внимание на особенности праславянского религиозного пантеона, в историко-традиционном свете проанализировано развитие и становление собственно современной украинской христианско-православной традиции.

Religious traditions of Ukrainians in historical and philosophical cut

The article highlights topical questions of ways forming of Ukrainian religious belief. The attention is paid to peculiarities of Proto-Slavic religious pantheon; the development and establishment of Christian Orthodox traditions are analyzed due to historical and traditional principles.